

LEVELEK ADY KOSZORÚIHOZ

Szerény levelek, amelyekkel az évforduló ünnepségeihez hozzájárulhatunk, hiszen filológusi adalékok, de a jugoszláviai magyar irodalom történetében talán fontosabbnak minősíthető események emlékei.

A filológusi pedantéria szabályai azt kívánák, hogy Loósz István Ady-könyvét idézzük meg elsőnek, de arról már elmondtuk, amit tudunk. Talán többet is, mint amennyit tudunk föltétlenül szükséges. És a kegyelet sem földheti el, hogy nem ez az a könyv, amely az Ady-irodalmon belül vagy Ady vajdasági szerepének összefüggéseiben a kezdetet jelölhetné. Jó szándék és rossz szemlélet konfliktusával inkább egy korszak és egy szemlélet végét dokumentálhatná. Mert az nem kétséges, hogy Loósz őszintén törekedett Ady megértésére és megbecsülésére, de e szándékát esztétikai érzékenységének konzervatív természete és szemléletének Ady világától való idegensége annyira korlátozta, hogy eredményei kihulltak az Ady-irodalom élő folyamatából. Kudarca egy történelmi törvényszerűséget példáz: Adyhoz nem lehetett félszívvel, ósdi föntartásokkal hozzásegődni. Műve merőben új érzékenységet és észjárást kívánt, s igazában azok érthették, akik már az ő versein nőttek föl. Akiket egy történelmi földrengés eszméltetett arra, hogy a világot és benne saját helyüket egészen másként kell látniuk.

Ezt az új viszonyt Ady költészetével, ennek kezdetét kétségkívül Sinkó Ervin Ady-élménye jelöli. „Hogy az írás lehet más is, lehet véresen komoly küzdelem a hazugság ellen, hogy a művészet valami lényegesen más, mint a szemfényvesztő bűvészet egy fajtája, hogy a vers nemcsak érzelmes deklamáció, hogy a leírt szó győzelem lehet félelmen, némaságon, hogy a szó nemcsak mese, hanem lehet a valóság bátor sikolya, s hogy a mese sem pusztá mese — ezt mind életemben először, homályosan, a meglepődöttségnek felejtethetetlen érzésével” egy Ady-versrészlet olvastán élte át Sinkó.

Tanulmányában, melyben erre emlékezik (*Ady Endre. Epikurosz hervadt kertje*. Forum, Novi Sad, 1964; *Szemben a bíróval*. Gondolat, Budapest, 1977), azt is elmondja, hogy nemcsak neki lett elsőrendű szellemi forrása Ady költészete, de az 1919-es magyar forradalom egész vezérkarát elhatározó, fölszabadító és bensőséges élmények fűzték Ady lírájához, s „Ady Endre versei voltak egy egész magyar forradalmi nemzedék nevelői, szellemi felszabadítói, harci lobogója”. B. Szabó György pedig 1952-ben írt terjedelmes és erősen polemikus hangú írásában (*Tanulmány Adyról. Tér és idő*. Progresz, Novisád, 1958) arra emlékeztet, hogy „Ady az ellenforradalmi erők felülkerekedése idején is zászlója, lobogója maradhatott a magyar haladó, progresszív mozgalmaknak”, három évvel később megjelent, ugyancsak fennebb említett kötetében olvasható esszéjében viszont arra figyelmeztet, hogy „Ady népiessége és forradalmisága minőségileg is meghaladja azt, amit kortársai a népiesség és forradalmiság alatt értettek; az ő népiessége a magyar társadalom elnyomott erőinek a felszabadítását tűzi napirendre, a nép és a nemzet közötti ellentmondás megszüntetését sürgeti — forradalmisága — ellentétben az irodalmi pálmaházak művészi öncélúságával — az irodalom társadalmi szerepét és a művészi alkotások társadalmi funkcióját hangsúlyozza”. „Ady irodalomszemléletének egyik alapvető és előremutató vonását — összegezi végül mondanivalóját — abban kell látnunk, hogy a politikai, közéleti és irodalmi fejlődést összefüggésben

látja. (...) A legnagyobb tanulság irodalomszemléletének ebből a forradalmi és politikai tendenciáiból következik."

Természetesen mind a Sinkó említette kapcsolat, mind B. Szabó György megállapításai jól ismertek — méghozzá nemcsak a szakmabeliek előtt —, hiszen műveik ma már közvagyonot jelentenek. Furcsa, hogy kisugárzásuk mégis sokkal gyöngébb, mint más gondolataik hatása. A jugoszláviai magyar irodalom költőeszményében — amennyire ez a verseskötetektől és a tanulmányokból megállapítható — Ady ügyei, poétikája és magatartása koránt sincs jelen olyan súllyal, mint amilyen szerepet a modern magyar költészet forradalmában betöltött. Oka lehet ennek az a konjunktúra, mely az ötvenes évek magyarországi irodalompolitikájában Ady művét a Nyugat többi alkotójával szemben az utóbiak rovására avatta tananyaggá. Példává nem, mert a példa Petőfi volt, de a forradalmiság olyan képviselőjévé, aki mellett más értékeknek el kellett halványulniuk. Ennek lehet a következménye, hogy József Attilában sem érzékeltük eléggé az Adyval való rokonság tényeit, sőt az Ady-örökséget ma legmagasabb szinten folytató költőket is valamiféle hivatalos eszmény képviselőiként volt szokás nálunk olykor emlegetni.

Ez a jubileumi írás nem jó alkalom arra, hogy megnézzük, kik a hivatalos költők, hányféle irányzat létezik ma egymás mellett a magyar irodalomban, s melyik milyen támogatást élvez, de az bizonyos, hogy nincs olyan diszkrimináció vagy előírás, mely az Ady-örökség megbecsülésében bennünket feszélyezhetne. Sőt ennek az örökségnek adósai is vagyunk, kapcsolatunk vele régi keletű, s olyan pontokon volt a legerősebb, amikor a jugoszláviai magyar kultúra szellemi tisztasága, emberi tartalmassága forgott kockán. Két ilyen történelmi pillanatot s benne az Ady-mű szerepét szeretnénk most fölidézni, tudatosítani. Olyan pillanatok, melyek éppen a Sinkó által említett élmény folytatásaként illeszthetők egy láncolatba, mely hézagtalanná ezek révén sem válhat, de egy töredékes kontinuitás föltételezéséhez bizonyos alapot adnak. Egyszerűbben szólva: a vajdasági szellemi élet balszárnyának Adyval való kapcsolata e dokumentumok ismeretében tisztábban rajzolódik ki.

Hogy mi lett azzal az Ady-kultusszal, melynek a szabadkai munkásterhonban az első világháború előtt Sinkó már részese volt, nem tudjuk. Nyomtalantul nem múlhatott el, mert a munkásmozgalom itteni képviselői később is saját költőjüként tisztelték Adyt. Való igaz azonban, hogy a benuháradásból ocsúdó vajdasági szellemi életben először a Bácsmezei Naplóban jelenik meg a költő abban a szerepben, melyet aztán egyre növekvő arányokban az új magyar irodalmakban betölt. Hogy hol, mikor és kik révén, ennek földelítése igen fontos történelmi-művelődésszociológiai földadat volna, nem kis idő és nem egy kutató kellene hozzá. Annyi eddigi ismereteink alapján is bizonyosnak látszik, hogy először a romániai, közelebről az erdélyi értelmiség fedezte föl önmaga számára az Ady-mű eszméit, politikai tartalmait mint az új helyzetben követhető politika forrását. Erdmindszent, Nagyvárad, Kolozsvár, a költő életének e fontos állomásai miatt, valamint a hozzá kötődő pályatársak révén ez a kapcsolatlétesítés törvényszerűen és hamar bekövetkezhetett. Ez a fejlemény ott is szakítást jelentett a magyar nacionalizmus minden háború előtti irányzatával, s egy hosszú távon képviselhető nemzetiségi létezésprogram kezdetét jelezte.

Nálunk is a humánus és a demokratizmus olyan eszményeként jelent meg Ady, mely a maga hitelét még 1918 előtt szerezte. S tudunkkal elsőként az a Dettre János idézte meg szellemét, aki akkor már a magyar radikalizmus nagy évtizedére és a forradalom szegedi eseményeire mint életével egybeforró személyes élményre nézhetett vissza. A Bácsmezei Napló az ő vezércikkeiben találta meg azt a hangot, melyre a gyanakvó és reményvesztett olvasó is figyelni tudott. S e hang megtalálásában az Ady-élmény szerepe nyilvánvaló. Fölismerhető a hangvétel zsoltáros ünnepélyességében, a történelmi események olyan interpretálásában, mely a fejlemények fátumszerűségét hangsúlyozza. Sokszor pedig szó szerint való Ady-reminiscenciák is föl-fölötlenek ezekben a cikkekben.

A hatásnak azonban nem ez a rétege a legértékesebb, sőt, mint látni fogjuk, sokszor zavaró is a dagályosságba bicsakló ünnepélyesség. Sokkal értékesebb az a hűség, melyet Ady igazai iránt tanúsít Dettre. Összeforr ez — még az Adyról szóló írásokban is — a magyar radikalizmus eszméinek őrzésével. Dettre János mint a magyar radikalizmus szegedi vezéregyénisége közelről ismerte Jászi Oszkár elképzeléseit a nemzetiségi kérdések megoldásáról, tudatában volt Ady és Jászi eszmei rokonságának, természetes tehát, ha vezércikkeiben egymásba szöve jelennek meg a költő és a politikus gondolatai. Úgyannyira, hogy Ady jelenléte Dettre és általa a Bácsmegyei Napló írásaiban jóval nagyobb mérvűnek mondható, mint a konkrétan Adyról írt cikkek alapján képzelné lehetne.

Ezek egyike *Ady Endre* címmel 1923. január 28-án jelent meg. A költő halálának negyedik évfordulóján. Ez az írás a baloldali Adyhoz való viszonyának egyik gátló, korlátozó mozzanatát is kitüntetve hirdeti a költő történelmi jelentőségét. A gátló mozzanat az Ady-irodalomnak az a kezdetől kísértő verziója, hogy Ady csak azért vállalta a forradalmat, hogy elsőpörje a magyarság értékeinek kibontakozását fékező akadályokat. E fölfogás szerint Ady *csak* a fajtáját reprezentálta, s ebben az összefüggésben a *csak* még akkor is megszorítást, értékcsorbulást jelent, ha a fajta nemzetet és népet jelent. Hogy mi vezetí Dettret félre, fogalmazásából világosan kiderül: „Mert ez volt benne a legmélyebb: a fajisága. A forradalmisága nem volt a lelkétől lelkezett, inkább valami keserű elbúsulás volt ez nála, *eburafakós* forradalom, *Ügocsa von corona-elszántság*.”

Ma már könnyű észrevennünk, hogy Dettre éppen azt nem érti, ami Ady forradalmiságának kivételes jelentőséget ad. Nevezetesen azt, hogy ő a maga kisúri, hétszilvafás, kuruc örökségével egy nép egész történetének plebejus-forradalmi törzsébe olthatta a kor modern forradalmiságát, s ezzel az utóbbinak alapot, az előbbinek hatalmas távlatot teremtett. Forradalmi verseinek világát pedig hihetetlenül fölgazdagította. Amennyire nyilvánvaló ez ma, annyira szokatlan lehetett Dettre és nemzedéke számára, akik a polgári radikalizmust a dzsentroid mentalitást, a hazug magyarosság ellenében bontakoztatták ki. Dettre tehát nagyon is indokolt ellenszenvet elnyomva találta meg az „eburafakós” Adyhoz az utat, s látta meg benne azt az újat, melyet teljesen sajátjának érzett. Azt nem tudta, hogy a költői világkép kisúri tartalmai és gesztusai egy teljesen modern forradalmiság ujmutatásai szerint nyerték el értelmüket az Ady-versben, de azt érezte, hogy a mű lényege mire irányul: „A költőnk volt. Költője annak a nemzedéknek, amelyik a huszadik század küszöbén Európát akart varázsolni a magyar ugarra, szépséget és szabadságot akart adni Dózsa György unokáinak.”

Van ebben a főntartások ellenére is vállalt kapcsolatban valami szomorú időszerűség, stratégiai megfontolás is. Ha Dettre azt írja: „Verseiben az életébe beágyazott fajiság terebélyesedett és virágzott ki, egyetemes emberézését megtörték és határokhoz szögezték a Kárpátok és az Adria”, akkor az egyetemes emberség ügyének elbukása, az elbukás tudata is jelen van a kapcsolat értelméről vallott gondolatokban. Az a gondolat, hogy az emberség nem tudott kinőni a nemzeti érzések „huszáratilláiból”, tehát a nemzeti értékek védelmének kényszere ismét aktuálisá teheti Adyt.

Lehet, hogy Dettre nem ismerte a háború során írt Ady-verseket? Akárhogyan is van, tény, hogy nem látja a magyarság és az emberség összefogásának szervességét Ady költészetében, s ez az ártatlan tévedés az Ady-mű sokféle értelmezési lehetőségei közül azt is sejteti, mely majdan fajvédővé stilizálja a humanizmusából kiforgatott Adyt.

Egy év sem telik el, s már szembe is találja magát Dettre egy kísérellettel, melyben ez a vesztély is megjelenik. Ady Lajos Ady-könyvről van szó. Dettre keserű és éles bírálata e könyvről a Bácsmegyei Napló 1923. október 25-i, majd rövidített és részben módosított változatban az aradi Genius első, 1924. januári számában az „Ady csak magyar”-verzió következménye, annak cáfolata.

Előbb ismertetett cikkében Dettre ezt írta: forradalmisága nem volt a lelketől lelkezett, „csak hörgő-daloló tiltakozás volt minden ellen, ami fajtája ragyogó értékei kibontakozásának útjában állt”. Az Ady Lajos könyvét bíráló cikkében pedig kénytelen fölronni a szerzőnek, hogy Ady forradalmiságát őszinte és szükségképpen való szövetségét a magyar haladás képviselőivel elbagatellizálja, s amikor ezek az életdokumentumok fölötlenek, Ady Lajos az unalomig ismételteti, hogy „Ady Endrét nem végiggondolt politikai meggyőződés, hanem a szegények s az elnyomottak iránt érzett őszinte és forró szimpátiája vezette politikai barátai közé”.

A két megnyilatkozásban rejlő ellentmondás beszédesen tükrözi, hogy milyen zavarba jöhet a legőszintébb Ady-vonzalom is, ha a költő világának egészéből valamit nem ért, ha összetevőinek kapcsolatát az egészszel nem látja. Az Ady-mű adaptálását a baloldal számára is ez a részleges elfogadás nehezítette meg, s ez könnyítette meg a jobboldal dolgát is. Különben Dettre igen avaratlan és keményen utasítja el Ady Lajosnak azt a törekvését, hogy Adyt az ellenforradalmi Magyarország számára szalonképessé tegye.

A folyamatot azonban nem tudták megállítani, nemhogy Dettre, de Ady fegyvertársai sem. A kisajátítás mindenfelől megindult, a műből minden irányzat kiszakíthatta magának azt, amire szüksége volt. A Szabó Dezsőn nevelkedett újsütetű nacionalizmus is, de József Attila is. Nem volt tehát alaptalan Kosztolányi ingerültsége az Ady-kultusz túlhabzó dagályáról szólva. Ez a dagály nehéz helyzetbe hozta Ady régi híveit és a munkásszozgalmat képviselőit. Egyesek szembefordultak vele, mint például Kosztolányi, akit a maga apolitikus esztétikája amúgy is régóta különvéleménye bejelentésére ösztökélt, mások, mint Hatvany Lajos, Lukács György, Ignotus, Földessy Gyula, Böllöni György és a Nyugat második nemzedékének több képviselője, pereltek érte. A polaritás azonban korántsem volt ilyen szimpla, az Ady-értők tábora kiszélesedett, s az alakuló Ady-képben a Szabó Dezső által megrajzolt, illetve elrajzolt kép több vonása elkeveredett Schöpflin Aladár, Hatvany, Földessy és Németh László Ady-képének tartalmával.

Annál a másik állomásnál, ahol a jugoszláviai magyar irodalom leghaladóbb szárnya ismét kapcsolatba lépett az Ady-életművel, ez a fölgazdagodott és zavaros Ady-irodalom áramlott be, s elődjünk jó értéktudatára és tájékozódó ösztönére vall, hogy nem riadtak meg, s el sem merültek a dagályban. A leghaladóbb szárnyról beszélve természetesen a Hidra gondolunk. Attanulmányozni a Kalangyát is érdemes volna ebből a szempontból, de időnkéből erre most nem futotta. Ezért csupán annyit jegyzünk meg, hogy 1944. február 15-i számában megemlékezett Ady halálának negyedszázados évfordulójáról: Herceg János bevezetője és Csuka Zoltán költeménye után Todor Manojlovićnak azt az 1929-ben írt cikkét közölte, amelyben védelmébe vette volt barátját, majd Ady szerb és horvát fordítóival ismertette meg olvasóit, s műveik közül be is mutatott kettőt, Mladen Leskovacét és Todor Manojlovićét, végül pedig négy Ady-verssel tisztelgett emléke előtt. De már előbb is foglalkozott vele. Először Wellner Albert linóleummetszetével idézte föl alakját 1933 januárjában, aztán — 1935 decemberében — Ambrus Balázs ismertette Schöpflin Aladár *Ady Endre*, Dudás Kálmán pedig — 1941. január—februári számában — Hegedüs Loránd *Ady és Tisza István* című könyvét, közben meg Kázmér Ernő méltatta a költő szerb barátjának, Todor Manojlovićnak a munkásságát (1938. augusztus—szeptember). Mindezt azonban csak mellékesen említettük meg, mert ezúttal a Hidra Ady-vonatkozásait szándékozzuk számba venni, mivel azokból teljesebben rajzolódik ki a kapcsolat alakulása, s jobban összeköthető a Dettre képviselte előzményekkel.

A kezdet, Huszár Sándor *Ady Endre jelentősége és szerepe a mai magyar irodalomban* című írása (Hid, 1934. december), aggasztó tünetekkel teljes. Mintha példázni akarná a dagályt, amelyről beszélünk, Dettre hajdani cikkéből annak retorikai bujaságát, modorosságát folytatja, illetve licitálja túl. A mindenkori Ady-irodalomnak sokáig le nem

küzdött rögeszméje volt, hogy e rendkívüli jelenségről csak természetellenes hangon, a kinyilatkoztatás dodonai nyelvén kell beszélni. Nos, Huszár cikke is ezt a zsánert képviseli, s nem kétséges, hogy Szabó Dezső ihletésében. Kiütöközik ez tartalmából is. Amit Rákosi Jenőről, kivált pedig Herczeg Ferencről mond, határozottan Szabó Dezsőre vall, őt idézi a költő mártírsorsának, kisemmizettségének unos-untalan hangszílyozása és természetesen az a gondolata is, hogy „Ady életében és költészetében is a fajtája évezredes történelmének tökéletes reinkarnációja”. Legárulkodóbb mégis ez a dudvaszerű, hangzatos és saját iramától ittasult előadás: „Az izzva izzó, zabolátlan, duhaj költő a vér heves paripáján száguldott be a magyar irodalomba, mint ahogyan eleink izzva izzó, zabolátlan, duhaj vérű, hóka vagy kesely táltosaikon Vereckén át özönlöttek le a Duna—Tisza közti nagyalföldi rónaságra.” Ha meg kellene mutatni, mi az, ami a Kosztolányi-szerű esztéták kifinomult hallását irritálhatta, erre a hóka és kesely táltosokkal kérkedő mámorosságra bizvást hivatkozhatnánk. S egyszersmind a veszélyre is, mely az Ady-mű és a kultúrált ízlésű olvasó kapcsolatát a kibontakozó Ady-kultusz felől fenyegette.

Eltúlozni azonban hiba volna ezt a veszélyt. Kivált a Hídban fölöttö jeleit. Mert valóban csak fölötlenek, s a lapnak abban az időszakában, amikor szelleme még alakulóban volt. Föltűnő azonban, hogy a Szabó Dezsőre utaló jegyek, Ady tragikus magyarságának túllangsúlyozása ellenére már ez a cikk is mentes a faji megkülönböztetés tüneteitől. Ahol szóról szóra Szabó Dezsőt másolja, például Herczeg Ferenc jellemzésében, ott is csak a mindenkori kormányok kegyét ügyesen kiérdemlő „kaméleontehtetség”-et emlegeti, s elhagyja Szabó Dezső elmaradhatatlan kliséjét, a svábságot. Még árulkodóbb, egy tisztább szellem vonzására valló az a passzus, ahol Ady zsidó származású, Szabó Dezső által sokszor leszólt fegyvertársainak szerepéről megbecsüléssel ír. „Hívei, rajongói és bálványozói egy föleszmélni akaró népfaj új alapokat, új utakat és új életkereteket kereső fiataljai voltak, akik Ady hitére esküdtek s akiknek tömege olyan számottevő erőt képviselt”, hogy Ady legyőzhette ellenségeit.

S végül föl kell még figyelniünk a cikk alapgondolatára, mely szerint Ady a magyar irodalom legelőbb költője, s kapcsolata a jugoszláviai magyar ifjúsággal olyan szoros és nagy jelentőségű, hogy arról külön tanulmányt kell írni.

Ez a beigért tanulmány nem készült el, pontosabban szólva: Huszár nem publikált a Hídban többet sem Adyról, sem másról. Ez is föllépése efemer jellegére vall. De Ady szerepe kétségkívül erősödik. Azzal, hogy a lap a kommunista párt fóruma lesz, határozottabban, mint előbb. Megváltozik az Ady-interpretálás szelleme is. Furcsa módon ez nem Szabó Dezső gondolatainak kiszorulását eredményezi, hanem azok áttemelését tisztább gondolatmenetek összefüggéseibe. Mindenesetre tény és fontos fejlemény, hogy a vajdasági baloldal Adyval való kapcsolatát a nacionalizmus Adyt kisajátító manőverei nem zavarták meg. A munkásmozgalom avatott vezetőit máshol sem: az 1929-es Ady-vitában a Népszava és a Korunk is szembefordult Kosztolányival, s Ady mellett tettek hitet az emigrációban élő fegyvertársak is. Leghatékonyabb érvekkel, egy egész könyvvel Bölöni György.

A Híd Adyval való kapcsolatának alakulásában ez a mű, *Az igazí Ady*, fontos szerepet játszott. A róla megjelent ismertetésében (1935. október) Lévy Endre első helyen a meghamisítást, az eltulajdonítást hatálytalanító könyvként méltatja. Minden bombasztól mentesen, higgadt tárgyyszerűséggel írja le az általa tükrözött pályakép vázlatát. Alaphangja ennek a méltatásnak is az Ady-irodalom zömét uraló panasz és vád a költő ellenfeleivel, az egykori közeggel szemben. S ez a vád anynyira lefoglalja a szerzőt, hogy a könyv szakmai bírálatára már nem jut tere. E helyett ismételen hangsúlyozza azt az ismerős, de Ady és a haladó szellemű új olvasók kapcsolata szempontjából igen fontos igazságot, hogy „Halhatatlan verseinek minden sora, életének és utolsó nap-

jainak minden csúfos kudarca szentül igazolja, hogy nem volt a gögnek, a sírva vigadó úri mulatásnak dínomdánomos költője: Ady a kitagadottak, a szenvedők, a kizsákmányoltak forradalmára volt...”

Böloni Adyról szóló tanuskodását a Híd a későbbiek során is figyelemmel kíséri, az 1939-es jubileum során egy írását is közli (*Ady-évforduló*. 1939. január), Ady pedig valóban élő szerzőként, műveivel is jelen van a lapban. Nem ismeretlen vagy elfelejtett műveivel, hanem olyan verssel, cikkel, novellával, melyet a szocialista célokat szolgáló folyóirat szerkesztői ügyük szempontjából mozgósító erejének tartottak. (Ezekről Pató Imre Híd-bibliográfiája pontosan tájékoztat.) Beszédes bizonyosságul annak, hogy a munkásmozgalom vajdasági vezetői is el nem orozható, cselekvő örökségükként vállalták és becsülték Adyt. A Híd már előbb is — még mielőtt, 1936 májusától, Simokovich Rókus lett volna a felelős szerkesztője — érzékenyen szisszent föl, ha hírett vette, hogy egy értelmes üzletember Adyról nevezte el az általa árusított harisnyákat (1936. január). De — később — örömmel ad hírt az első szabadkai Ady-estről, mert annak közönsége, az ifjúság a költő megértésére és állásfoglalására érettnek mutatkozott (*A suboticaí Ady-est*. 1937. március). Nemcsak azért. Lévy Endre *Egy nemzedék elindul* című könyvéből tudjuk, hogy a rendezvény a háború elleni tiltakozás jegyében idézte Adyt, a műsor is a munkásságnak kezét nyújtó, a humánus érdekeit védő militáns költőt állította előtérbe, az Ady-est tehát égető aktualitásnak adott formát és erős nyomatékot. Ugyannyira, hogy a Magyar Olvasóköri választmányi ülésének némely szónokai „vörös estnek” bélyegezték.

E tények ismeretében sokkal szerveesebb és törvényszerűbb fejleményként értelmezhető az Adyra való ráutaltság és az iránta tanúsított tisztelet kiemelkedő dokumentuma: a Híd Könyvtár Ady-füzete.

1939 szeptemberében jelent meg a sorozat 4—5. számaként. Méltó folytatásaként a Petőfi-gyűjteménynek, a *Lúdas Matyínak* és Löbl Árpád *A magyar jobbágyság kialakulása* című tanulmányának, ami önmagában is figyelmeztető jele annak, hogy a proletkult türelmetlen műtszemléletével szemben a szabadkai kommunisták milyen nyitottan gondolkodtak a vállalható hagyományról. Felelős szerkesztőként Mayer Ottmár jegyzi ezt az antológiát, a bevezető tanulmányt Malušov Cvetko írta, s a válogatás is az ő munkája.

Ennél az egyszerű filológiai ténynél meg kell állnunk egy pillanatra. Malušov vasmunkás volt, mielőtt a mozgalomba került volna, s mikor a Híd állandó munkatársa és anyagi ügyeinek intézője lett, ott is politikai, szociológiai kérdésekkel foglalkozott és nem irodalommal. S emellett az anyanyelve sem volt magyar, függetlenül attól, hogy édesapja, Malusev Sándor, 1908-ban Forgalmi Értesítő címmel közgazdasági, ipari és kereskedelmi szaklapot szerkesztett. Rejtély tehát, miért írta éppen ő az Ady-gyűjtemény előszavát. Rejtély, melynek nyitját keresve az Ady-hatás tágasabb köreibez érünk. *Két világ* című könyvében Herceg János emlékeztet arra az ígézetre, mellyel Ady a háború után a jugoszláv irodalom néhány alkotóját érintette. Dušan Vasiljevről beszél, de elsősorban mégis Miloš Crnjanskiról: „...mintha a nyelvi ízek és fordulatok is Ady nyelvezénekek meglepetéseit vették volna át. Nem volt ez epigon költészet, szó sincs róla! Egy másik nyelv szűrői visszatartják azt a közvetlen hatást, amely már az utánczás határát sűrölja. De hogy a nyelvnek ugyanazokat a tájait járja be, s ugyanúgy tudott váratlan lenni támadó hetykeségeiben, bibliai szóhasználatában és az élő, csaknem utcai nyelv természetes könnyedségében, az oly kísértetiesen adys volt, hogy örömmünkben ujjonganunk kellett.”

Az egymásra találás reményének forrása lett hát Ady, s ezt az ártatlan örömet mi igazolhatná beszédesebben Malušov tanulmányánál! Ez sem friss penzum, hanem a húszas évek elején szétáramló Ady-hatás gyümölcse. Hogy mennyire az, ezt is Herceg János idézett könyvéből tudjuk. Abból a fejezetből, mely éppen Malušov és egy kezdő író beszél-

getését idézi föl. Az utóbbi azt panaszolja, hogy nem bír szabadulni Ady hatásától, pedig tudja, hogy a szocializmus tanulmányozása volna már a dolga. S hogy orvosolhatatlan baját demonstrálja, már szavalta is Adyt:

„Oszlik lelkemnek barna gyásza,
Nagy fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.”

Herceg így folytatja: „Cvetkó kicsit nyitva hagyta a száját, a fejét meg lehajtotta, talán félt, hogy reszket a hangja, ha megszólal. Djuro egyszerre elfelejtette Engels könyvét, s csak mentünk szótlánul, fülünkben Ady szavaival, vállunkon a szegény fiú gondjaival.”

Az élethitелі emlékeké a maga kivételes mivoltában, önmagáért is idézni való. Szempontunkból külön nyeresége, hogy ismeretében a Híd Ady-antológiája köré mélyebb történelmi horizont képzelhető el, s természetessé válik a kuriózum. Az, hogy a hajdani vasmunkás 1939-ben Ady-magyarázóként jelenik meg a vajdasági olvasók előtt.

Avatott magyarázóként — ez joggal megállapítható, jöllehet az általa rajzolt pályakép érthetően sokkal szegényesebb, hogysm a teljes Adyt lehessen benne érzékелni. Az az „igazi Ady” ez, akit a magyar baloldal a kisajátítási törekvésekkel szemben védeni és fölmutatni törekedett. Az az Ady, aki egy feudális világ szülöttjeként, nagyváradi, párizsi élményei, újságírói harcai révén ráeszmél a magyar valóság tragikus elmaradottságára, s a maga kisúri, bocskoros nemesi önérzete és virtusa jóvoltából szembefordul ezzel a világgal, s e harc során rátalál szövetségeseire: a magyar radikalizmus képviselőire és a munkásságra. S akinek küzdelme a szocializmus felé mutat, abban éri, érte volna el célját, ha megérhette volna.

A tanulmány elég terjedelmes, s gondolatmenetének ez a szűkszáví ismertetése óhatatlanul szimplább, mint ami a teljes szövegben formát ölt. Új gondolatot Bölöni könyvéhez képest azonban a teljes szöveg sem tartalmaz, s hogy Bölöniből sokat merít, ezt intonációja el is árulja. Gyöngösegei is azonosak a munkásmozgalom ekkori Ady-képének torzulásaival. Nemcsak arra gondolunk, hogy a Minden Titkok Adyja hiányzik belőle, de több állításának merevségére is. Nem látja például, hogy Adyt nemcsak „nyugtalan magyar vére”, hanem a hűség is kényszeríti, hogy Párizsból hazajöjjön. Hogy a Nyugat című folyóiratnak nem volt határozott világnézeti vonala, ez régi vád, és jogos is, de hogy világnézete sem volt, ez túlzás, s ha igaz, akkor is másként esik latba, mintha politikai szemle lett volna. Túlzás, hogy a Nyugat Fenyő Miksája a nagytökét képviselte, s hogy Móriczban a lázadót a megalkuvó váltotta föl.

Ismerős minősítések ezek, Fábry Zoltán, Lukács György, a Korunk, a moszkvai Sarló és Kalapács írásaiban is föl-fölbukkannak, de inkább 1936—1938 előtt, bár Ady magánosságának ilyen, a társaira árnyékot vető értelmezése máig kísért. Malusev tehát egy munkásmozgalmi konvenció jegyében gondolkodik Ady helyéről és kapcsolatairól.

Elüt azonban ettől a konvenciótól abban, hogy ezek a hajdani konstellációk nem személyes élményként kötik, nincs beléjük falazva, nem időzik mellettük olyan görcsös ingerültséggel, mint például Bölöni. Arányérzéke így szabadabb, törődhet a pálya egészével. S meglepő az a szabados tagolás, szép folyamatosság, mellyel a költő születésétől haláláig lezajló eseményeket összefogja, egymásra építi, még ha tudjuk is, hogy ekkor már évek óta a Korunknak is munkatársa. A forradalmakhoz vezető történelmi folyamat és a pálya alakulása minden erőszak nélkül forr össze ebben a pályaképben, s a polemikus betétek is mindig a pálya egy-egy állomásához kapcsolódva nyerik el megfelelő helyüket. A turanizmustól a párizsi élmények jelentőségéről szólva pereli vissza Adyt, a búsmagyarkodóktól a háborúban elkomoruló költő jellemzése során.

Érzelmi effektusokkal nem dolgozik, de az egész írást áthatja egy kialakult és személyessé érlelt kép határozottsága, a meggyőződés hitele, komolysága. A munkásmozgalom olyan magyar teoretikusai, mint Lukács György és Révai József, természetesen összehasonlíthatatlanul többet hoztak az Ady-irodalomba, mint ő. Több dogmát is. Malušov írása az egyszerű mozgalmi ember felől mutatja az Ady-mű honosodásának egy fontos fázisát, erre vall az alázat és az öröm is, mellyel az antológiát olvasótársainak átadja: „Most, amikor felidézünk, szeretnénk, ha azoknak, akik ismerik őt, újnak, soha nem hallottnak tünne fel, s azoknak, akik még nem ismerik: régi, ki nem mondott, végig nem gondolt vágyak, érzések megtalált csodaszép hangja lenne.”

Maga az antológia, mint ismeretes, megfelel ennek a bevezetésnek, a politikus Adyt mutatja be. Ez nem jelenti, hogy a Híd szerkesztői csak ezeket a verseket szerették. A mozgalmi szándék meghatározta a válogatás körét, magva lett a Híd Ady-képének, de sorompót nem állított, ellenkezőleg: a teljes Ady vállalásának adott politikai fedezetet. Világosan kitetszik ez Fekete Béla cikkéből, mely *A Híd Könyvtár Ady-füzetének margójára* alcímmel jelent meg (*Ady Endre*. 1939. október).

Fekete Béla — ezt is Pató Imre bibliográfiájából tudjuk — azonos Stern Emillel, aki a lap egyik legtermékenyebb szerzőjeként a kortárs magyar irodalmat is figyelemmel kísérte. Írt Móriczról, a Nyugat útjáról, Józsei Attiláról, filmről, külpolitikáról. Szóban forgó Ady-cikke, jól lehet a Híd antológiájának ürügyén jelent meg, valójában a teljes Ady ígézetében fogant, kiegészíti tehát — persze önkéntelenül — a Malušov adta Ady-képet.

Az ígézet szó szerint értendő. Mintha az 1934-es Huszár-írára rímelné, vagy még messzebbre, Dettre megrendült, forró retorikájára, Stern is a prófétikus jelenség előtti áhitat, a tragikus sors ihlette fájdalom és a nagyság és szépség hatalmától való ittasultság jegyében beszél: a kijelentések modorában. Csak sokkal tartalmasabban. Ittasultsága már hozza, sodorja: hasznosítja az Ady-irodalom sok, máig ható eredményét, s annyira magáévá érlelt alakban, hogy csak éber és avatott szem ismeri föl igazságaiban az előzményeket.

Alap gondolatát, miszerint Ady a magyar Minden és az emberi teljesség, ahogy ő mondja: „az Ember Mindene”, igen változatosan, gazdagon, a költői világképből táplálkozó érvekkel variálja. Beleszóve előadásába az életre, az életra, az élethez vonatkozó motívumait is, haragos-keserű éllel nevezve meg a tragikus-végzetes sors okait, okozóit. A költő és a magyarság azonosításából eredő ismerős gondolat menete ott vesz meglepően termékeny fordulatot, amikor a szülőhelyről szólva, annak jelképes értelmére figyelmeztet: „Ady... Erdély és Magyarország határán született. Határon született és határelétűvé vált.”

Érmeindszent peremjellegének ténye s ennek következménye Ady költészetében, az Ady-irodalomban természetesen már korábban is föl-fölött, például Benedek Marcellnál, Bölöni Györgynél, de másoknál is. De ahogy Stern a peremjelleg, a határelét fogalmának rétegeit fölfejt, az előzményekhez képest is értékes teljesítmény, s egyenesen Király István Ady-könyve felé mutat. E rétegettség átgondolása révén foglalja összefüggő konstrukcióba a magyar történelem és a régi magyarság, a teljes magyar kultúra találkozását a modern európai szellemiséggel; a feudális Magyarország szembesülését a proletárok Magyarországgal; Kelet és Nyugat találkozását Ady költészetében. Az utóbbiról szóló megfogalmazása akár egy mai Ady-ünnepségen is elhangozhatna: „...a határelét insége és fensége Adyban dobolta a leggrandiózusabb riadót. Maradni, elvesztelni, vagy menni, nyugati hívó szóra, mert megállni annyi, mint elveszni, tehát menni! Nyugattal — így prédikált...”

Igen érdekes, hogy mikor túljut ezen a gondolatsoron, akkor sem hull vissza az Ady-irodalom letarolt lapályaira. Pedig Szabó Dezsőt idézve, gondolatahoz kapcsolódva halad tovább. Igaz, nem túl evidens ok-szerűséggel vált át a menekülő Adyról a mítoszteremtő Adyra, aki töb-

bet fejezett ki egy ember életénél: magát a létezést. Talán nem függetlenül Németh László idevágó nagy gondolatától, Stern így fogalmazza meg ezt a lényegbevágó fölismerést: „...csoda lehetett az is, ahogyan Ady nézhette a tulajdon, ezer sebből vérző életét, mintegy önmagán kívülről, az életét, amelyben egy faj sorsa, fájdalma és láza fuldokolt.”

Innen aztán logikus módon jut el a titkokat megnevező, mágikus erejű Adyhoz, a mélységek Dantéval rokonítható látnokához, s a látomások kis univerzumaiból összeálló szimbólumrendszer szuverén, metafizikai minőségéhez, a teljesség költészetéhez.

S végül egy csillaggal elválasztott zárórészlet jellemzi Ady patriotizmusát, hangsúlyozván annak európaiságát, egyetemességét és a dolgozókkal szolidáris forradalmiságát. „A Híd Könyvtár Ady-számában — írja — Adynak éppen e »hazafiatlan« verseit állítottuk glédába és hívjuk tanúkul...” annak bizonyosságaképpen, hogy „Ady a dolgozó, szociális lelkiismeretű magyar ifjúságé, azé az ifjúságé, amely Adyban él, vele, általa, Igéiben Igéiért, mert Ady a magyar jövő, emberien, szabadon, szélesen, demokratikusan, szívet-elmét dobogtató emberséges, jobbágy-szabadító szép magyar jövő...”

A hang itt ismét túlságosan szónokias, s ez a dagályosság bizony átátsap Stern értékes gondolatainak és rossz hírbe keverheti őszinte szándékát és megindultságát is. De azt is észre kell vennünk, hogy a Híd Könyvtár Adyjáról többes első személyben beszél, tehát lehet, hogy annak előkészítésében is részt vett, s Malușev higgadt komolysága, a válogatás politikai céltudatossága és ez a teljes Ady iránti igézettség egy közös föladat, egyazon kultusz egymást kiegészítő összetevőiként jól megfértek a Hídban, s több irányba is készítették Ady útját. Természetesen a patriotizmus iránti érzékenységre is figyelve. Tudjuk, hogy legingoványosabb utakra ez az érzékenység vitte az Ady-versektől ittasult fiatalok némelyikét. Kosztolányit is szokás ezzel védeni: a fajvédők Adyját bírálta, az Ady-kultusz vásári rítusait. Stern is tud erről a tendenciáról, s mint a Híd többi Ady-cikke, ő is perben áll vele. Az ébredőkkel az ébresztő Adyért. S Ady magyarságélményének túlhangsúlyozása nem téríti el alapszándékától: a teljes Ady fölmutatásától. Gondolatainak tisztaságát a dagály sem szennyezheti el, a sorsa pedig, mártírsága tragikus pecséttel is hitelesítette.

Jelkép értékű, hogy a száműzött Dettre Adyt idéző vezércikkeire az antifaszizmus egyik legkövetkezetesebb magyar fórumán tizenöt év után és egy történelmi időszak végéhez közeledve egy másik üldözött írástudó hitvallása a rím. A kivételnek számító Ady-értő politikus rezignált emlékezésére egy nagy mozgalom képviselőjének a jövő felé mutató Ady-élménye.

Kár, hogy a folyamat kontinuitásáért és elmélyüléséért ma nem teszünk annyit, mint amennyit a Híd tett a maga idejében.